УДК 347.82(043.2)

В.П. Козирєва,
кандидат юридичних наук,
доцент,
А.П. Гаврилішин,
кандидат юридичних наук,
доцент

ПРОБЛЕМИ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

В статті розглядаються проблемні питання діяльності третейських судів при вирішенні господарських спорів.

Ключові слова: третейський суд, третейське судочинство, оспорювання, оскарження третейського рішення.

Серед вітчизняних юристів–вчених та практиків помітно зріс інтерес до різних способів врегулювання спорів, що виникають під час здійснення господарської діяльності поза межами публічного судочинства.

Така зацікавленість не є випадковою, оскільки недоліки державної судової системи змушують шукати нові, більш ефективні та оперативні шляхи вирішення конфліктних ситуацій. Тим більше, і ми переконані в цьому, державні суди не повинні втручатися в підприємницьку діяльність, оскільки вона, в більшості держав світу, регулюється приватним правом. Якщо ми будуємо ринкову економіку, то це аксіома.

Над проблемами третейського судочинства працюють такі науковці як А. Волен, Т. Захарченко, Т. Кісельов, Д. Мардінов, Ю. Притика, С. Юлдашев та інші.

Разом з тим ще залишається багато невирішених проблем пов'язаних з третейським судочинством.

Мета даної статті – розглянути деякі проблемні питання пов'язані з діяльністю третейських суддів щодо вирішення господарських спорів.

Способи вирішення господарських спорів поза межами державних судів, основними видами яких прийнято вважати переговори, медіаторство (посередництво) арбітражні, третейські суди є альтернативою офіційній системі правосуддя.

Одним із таких альтернативних способів вирішення господарських спорів є інститут третейського судочинства, який дозволяє цивілізованим шляхом врегулювати конфліктні ситуації. Зростаюча кількість звернень до альтернативних форм вирішення спорів пояснюється тим, що третейські суди засновані не на пріоритеті захисту інтересів держави, а на пріоритеті захисту прав окремих осіб – учасників процесу [1, с.109-111].

Порівняно з державними господарськими судами, третейські суди мають низку переваг, а саме:

- оперативність вирішення спорів, що сприяє господарському обігу, стабілізації господарських відносин;
- розширення можливостей реалізації права на судовий захист;
- обмеження монополізму державних судів та зниження корупційного тиску на суб'єктів господарювання;
- автономія волі сторін, що проявляється у виборі конкретних суддів, організації судового розгляду, його конфіденційності тощо.

Слід відмітити, що розвиток третейського судочинства у сфері вирішення господарських спорів бажає бути ліпшим. Третейські суди розглядають незначну кількість господарських спорів. Для цього є певне підґрунтя. По-перше, відсутність ефективного законодавчого врегулювання третейського судочинства; по-друге, відсутність об'єктивної інформації стосовно переваг третейського судочинства; по-третє, небажання та недовіра деяких юристів сприймати такий альтернативний спосіб вирішення господарських спорів, оскільки він не передбачає таких судових стадій як апеляція та касація; по-четверте, існують думки з приводу того, що третейська угода (застереження) позбавляє права звернення до державного суду щодо своїх порушених прав та законних інтересів.

Як відомо, третейський суд є однією з давніх і перевірених форм вирішення спорів, причому виникнення такого способу вирішення спорів задовго передувало появі державної судової системи.

Закон України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. став відправною віхою в оновленні сучасного національного законодавства щодо третейського судочинства.

Що потрібно, щоб третейські суди посіли належне місце в судовій системі держави? Аналіз наукових думок як вітчизняних, так і зарубіжних авторів дає змогу зробити наступні висновки: створення належних законодавчих передумов встановлення третейських судів;

формування нових традицій та філософії врегулювання підприємницьких конфліктів; підготовка достатньої кількості фахівців, обізнаних з питань третейського судочинства, що забезпечувало винесення компетентного рішення.

Сутність же третейського судочинства полягає в тому, що сторони господарського спору, керуючись принципом автономії волі сторін, самі обирають суддів, довіряють їм розглянути спір, винести рішення та завчасно зобов'язуються підкоритися такому рішенню.

Разом з тим законодавець 03.02.2011 року прийняв Закон України, яким доповнив Господарський процесуальний кодекс розділом XIV-1 «Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів».

Відповідно ст. 122[1] ГПК України оскаржити рішення третейського суду в господарському суді мають право сторони, треті особи, а також особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки. Такі заяви розглядаються господарським судом за місцем винесення рішення третейським судом.

Строк позовної давності для подачі заяви складає три місяці з дня, коли заявник дізнався або повинен був дізнатися про прийняття рішення третейським судом.

Підстави для скасування рішення третейського суду визначені у ст. 122-5 ГПК України. Їх перелік є вичерпаний.

Рішення третейського суду може бути скасоване, якщо:

- справа не підвідомча третейському суду відповідно до закону;
- рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди;
- третейську угоду державним судом визнано недійсною;
- склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідає вимогам закону;
- третейський суд вирішив питання щодо прав і обов'язків осіб, які не брали участі у справі.

Скасування господарським судом рішення третейського суду не позбавляє сторони спору повторно звернутися до третейського суду.

Вважаємо, що третейське вирішення спорів не тільки не підміняє собою державну судову систему, а ефективно її доповнює і допомагає адекватному і своєчасному захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності. Як справедливо зауважує Яковлєв В.Ф. «державна судова система у чистому вигляді ніколи не справиться із завданнями утвердження права в суспільстві» [с. 9]. Третейський розгляд спорів має розглядатися не як засіб, що допомагає розвантажувати господарські суди, а як додатковий підхід, який забезпечує доступ до права.

Очевидно, що такий підхід при реформуванні судової системи дозволить суб'єктам господарювання реалізувати не тільки право на судовий захист, але і право на вибір правомірної процедури вирішення спору, відповідаючий характеру їх відносин та протиріч, що виникли. А це в певній мірі відповідало би загальноєвропейським та світовим стандартам доступу до правосуддя та права. Вважаємо, що третейський розгляд господарського спору є найбільш ефективним, оскільки відображає характер такої процедури, що грунтується на автономії волі сторін, диспозитивності його правового регулювання та передбачає мінімізацію втручання державного правосуддя.

Процес розвитку третейського розгляду спорів стає очевидним соціальним явищем, яке відображає розвиток в Україні інститутів громадянського суспільства, якими без сумніву є третейські суди, міжнародний комерційний арбітра, процедури примирення та інші форми альтернативного розгляду господарських спорів.

Основною фундаментальною перепоною розвитку третейського судочинства є недостатня увага національної юридичної науки до альтернативних способів вирішення спорів і, головним чином, теоретичного відпрацювання визначень, принципів, науково-правової класифікації тощо. Це є одним із першочергових завдань вітчизняної правової науки.

Практика діяльності третейських судів висвітлена в узагальненні судової практики Верховним Судом України від 11.02.2009 року «Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди», в рекомендації президії Вищого господарського суду України від 11.05.2005 року № 04-5/639 «Про третейські суди», в інформаційному листі Вищого господарського суду України від 02.04.2009 року № 01-08/194. Окрім цього, питання вирішення господарських спорів третейськими судами міститься більш ніж у тридцяти нормативно-правових актах, серед яких: ГПК України, Закони України «Про заставу», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародний комерційний арбітраж» тощо.

Третейське судочинство є об'єктом чисельних дискусій, в яких обговорюються питання про його доцільність в судовій практиці України.

Слід відмітити, що з одного боку, інститут третейського розгляду господарських спорів, як і наявність інших альтернативних способів вирішення спорів між господарюючими суб'єктами,

говорить про те, що суспільство рухається в демократичному руслі. Він є досить прогресивним та ефективним, так як дає можливість сторонам спору уникати недоліків, притаманних господарським судам, сприяє зменшенню навантаження на них, має багатовікову історію та поширений практично в усіх державах світу.

Разом з тим, внаслідок недосконалості законодавчої бази впровадження і діяльність третейських судів не лише не дає позитивних результатів, а призводить до значних ускладнень і проблем. У зв'язку з чим, відповідно до ГПК України господарські суди розглядають дві категорії справ, що пов'язані з діяльністю третейських судів, а саме:

а) справи про оскарження рішень третейських судів;

б) справи про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів.

Цим самим законодавець надав можливість господарським судам контролювати діяльність третейських судів. Окрім того низку змін до діючого законодавства було внесено Законом України від 05.03.2009 року «Про внесення до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів». Зокрема, вилучені деякі категорії справ з компетенції третейських судів, встановлені додаткові вимоги до третейської угоди, внесено зміни щодо правил визначення компетенції третейського суду, врегульовано питання про преюдиційність рішення суду, а також вирішення питання про захист прав осіб, які не були стороною третейського розгляду, якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки тощо.

Практика показує, що велику кількість проблем та зловживань при вирішенні господарських спорів створюють одноразові третейські суди (арбітражі ad hoc), які можуть діяти відповідно до ч.1 ст.7 Закону України «Про третейські суди». Вся діяльність таких судів регулюється виключно третейською угодою до якої немає чітких вимог, а діяльність постійно діючих третейських судів, відповідно до закону, передбачає наявність реєстрації, юридичної адреси, регламенту, відомостей про особовий склад суддів тощо. У зв'язку з чим одноразові третейські суди фактично діють поза межами ефективного правового регулювання, що в свою чергу призводить до різноманітних зловживань.

Третейська угода – це той юридично значимий документ, від змісту якого залежить діяльність третейського суду. Вона є підставою як для передачі господарського спору на розгляд третейського суду, так і підставою діяльності такого суду. Тому, яким чином вона буде укладена, чи дотримані передбачені законом всі істотні умови, залежить правомірність діяльності такого суду і рішення, яке він прийняв.

Третейська угода є різновидом цивільно-правового договору, а тому має відповідати вимогам, встановлених цивільним законодавством. Порушення цього правила тягне за собою визнання її нікчемною на підставі ч.1 ст.228 Цивільного кодексу України, де зазначено, що правочин вважається таким, коли порушує публічний порядок, якщо він спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Зловживання третейських судів не може бути підставою для несприйняття третейських судів та їх ліквідації.

В умовах реформування основних сфер соціального життя, окремих соціальних інститутів, чітке місце належить функціонуванню інституту третейського судочинства як недержавному незалежному органу юрисдикції. У сучасному світі третейський суд є одним з атрибутів правової держави, а третейський розгляд господарських спорів по праву стає інститутом громадянського суспільства, здатним ефективно конкурувати з державною монополією на здійснення правосуддя.

Національне законодавство чітко не відпрацювало питання про місце третейського розгляду, перш за все з позиції формалізації такого місця (вказівка на населений пункт або чітка адреса). Це питання має багатоплановe значення.

По-перше, інформація про місце третейського розгляду має бути доведена до відома сторін і особливо доказаність факту про те, що сторона, проти якої прийнято рішення третейським судом не була належним чином повідомлена про місце засідання суду є підставою для відміни господарським судом рішення третейського суду або в відмові видати виконавчий документ.

По-друге, третейський розгляд не може бути проведений у місці, яке позбавляє сторони спору можливості прийняти в ньому участь. Таким чином, такі порушення призводять до відміни рішень третейського суду.

Актуальним питанням третейського розгляду є проблема однакової інтерпритації правових норм, регулюючих процедуру рішень третейських судів.

Термін «оспорювання» вперше з'явився у 1994 році, коли був прийнятий Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

У даний час під терміном «оспорювання» розуміється особливий для третейського суду

(як внутрішнього, так і міжнародного комерційного арбітражу) процесуальний механізм оскарження його рішень.

Слід звернути увагу на те, що законодавець ввів у ГПК України розділ XIV-1, який назвав «Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів». У зв'язку з чим у законодавстві, яке регулює однотипні відносини вживаються два терміни «оспорювання» та «оскарження». Оспорювання не передбачає оскарження рішень третейського суду, так як державний суд не може бути вищою інстанцією для третейських судів, а тому, не має права здійснювати апеляційний, касаційний чи наглядовий перегляд рішень, що були прийняті третейським судом, а має лише право переглянути їх на предмет дотримання основних міжнародних процесуальних правил та наявності порушень загальновизнаних принципів українського права.

Введення терміну «оскарження» означає, що державний суд може переглядати рішення третейського суду в апеляційному та касаційному порядку. На наш погляд це недопустимо. Державний суд має право тільки скасувати рішення третейського суду якщо є для цього підстави, передбачені в ст. 122-5 ГПК України, а так дуже важко визначити перегляд справи по суті від перевірки відповідності рішень третейського суду загальновизнаним принципом українського права. Таке «аморфно-абстрактне» формулювання терміну «оскарження» дозволяє державному суду при розгляді справи зайняти будь-яку «вигідну» позицію відносно рішення третейського суду, що веде до непередбачених висновків. Окрім того у статті 2 Закону України «Про третейські суди» визначення терміну «оскарження» не наводиться.

Прогресивним моментом національного законодавства про третейське судочинство є вирішення на законодавчому рівні питання щодо виконання рішення третейського суду. Відповідно в Законі України «Про третейські суди» введено розділ VII (ст.ст. 55, 56, 57), а також ГПК України доповнено ст.ст. 122-7 – 122-11.

У зазначених статтях регламентується порядок виконання рішень третейського суду, порядок видачі виконавчого документа, примусове виконання рішення третейського суду тощо.

Відмічається, що господарський суд відмовляє у видачі виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду у наступних випадках:

- на день прийняття рішення за заявою про видачу виконавчого документа рішення третейського суду скасовано державним судом;
- справа, у якій прийнято рішення третейським судом йому не підвідомча відповідно до закону;
- пропущено встановлений строк для звернення за видачею виконавчого документа, а причини його пропуску не визначені господарським судом повноважними;
- третейська угода визнана недійсною;
- склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідає вимогам закону;
- рішення третейського суду прийнято у спорі не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди;
- рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів не передбачені законом;
- постійно діючий третейський суд не надав на вимогу господарського суду відповідну справу;
- третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі (ст. 122-10 ГПК України).

Вважаємо, що законодавець акцентує увагу на виконання рішень постійно діючих третейських судів і нічого не говорить про виконання рішень третейських судів ad hoc, що є недоліком і призвидить до відповідних зловживань з їх сторони.

Було б доцільно також в Закон України «Про третейські суди», з метою не допущення третейськими судами ad hoc зловживань, внести доповнення такого змісту: «третейські суди ad hoc при розгляді господарських спорів та винесення рішення по ним керуються відповідним регламентом постійно діючого третейського суду»

На погляд авторів, наступним кроком розвитку доктрини про третейське судочинство має бути вирішене питання про те, чи здійснюють третейські суди функцію правосуддя.

Обговорення цього питання може породити висновок типу «немає ніякого практичного значення у зв'язку з тією чи іншою відповіддю на це питання». Разом з тим, висновки які можуть витікати із дискусії про третейське судочинство мають фундаментальне значення і у значній мірі визначають спрямованність розвитку юрисдикційної системи нашої держави та впливають на формування ідей громадянського суспільства і самоврядування.

Таким чином, збільшуючи кількість господарських спорів, що передаються в третейські суди, з одного боку, підтверджує їх необхідність, а з іншого – надає все більшу актуальність проблемам забезпечення однакової інтерпретації правових норм, що регламентують третейське судочинство і в особли-

вості щодо процедури оскарження третейських рішень та їх примусового виконання.

Література:

1. *Євтєєва О.* Третейські суди: крок за кроком / О. Євтєєва // Право України. – 2005. – № 3. – с. 109 -111.
2. *Яковлєв В.Ф.* О системном применении права / В.Ф. Яковлєв // Вестник ВАС Р.Ф. – 2007. – № 3 . – с. 9-12.
3. *Про* третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.
4. *Господарський* процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 25 серпня 2011 р. – К.: Паливода А.В., 2011. – 88 с.

В.П. Козирєва, А.П. Гаврилішин

Проблемы третейского судопроизводства в Украине

В статье рассматриваются проблемные вопросы деятельности третейських судов при разрешении хозяйственных споров.

V.P. Kozyreva, A.P. Gavrilishyn

Problems of the arbitral legal proceedings in Ukraine

In the article examined the issues of arbitration courts in resolving of commercial disputes.